

Марков Георгий Мокеевич

**Задочни репортажи за
България**

Москва
«Книга по Требованию»

УДК 82-3
ББК 84
М26

М26 **Марков Георгий Мокеевич**
Задочни репортажи за България / Марков Георгий Мокеевич – М.: Книга
по Требованию, 2012. – 634 с.

ISBN 978-5-458-04408-0

ISBN 978-5-458-04408-0

© Издание на русском языке, оформление
«YOYO Media», 2012
© Издание на русском языке, оцифровка,
«Книга по Требованию», 2012

Георги Марков
Задочни репортажи за
България

ДУМИ ЗА ГЕОРГИ МАРКОВ

Тази книга, която ти вече разгърна, читателю, отне живота на своя автор преди дванайсет години.

По странно стечение на обстоятелствата покушението срещу Георги Марков съвпада с празничните залпове на шампанското по случай рождения ден на един от неговите герои — Тодор Живков.

Това става в сърцето на Лондон, на две хиляди мили от Люлин и Витоша, следобед на 7 септември 1978 година. Вече девет месеца, откак събраните тук репортажи са излъчени по радио „Свободна Европа“. Георги Марков е на работа в българската секция на Би Би Си. Както и друг път, когато е следобедна смяна, така и днес той отскача да зареди с нова монета двучасовия брояч на паркинга. Някъде край автобусната спирка на моста Уотърлу усеща нещо като ужилване в крака. Някакъв човек зад него изпуска чадъра си и се навежда да го вдигне. Георги Марков не вижда лицето му и отминава. Едва по-късно той ще си даде сметка, че е отминал своя убиец.

Всъщност в родината си Георги Марков е мъртъв отдавна. Отдавна не пише, не получава награди, не преиздава. Погребали са го жив, заедно с книгите и пиесите му — общо дванайсет на брой, — някогашните му щедри работодатели и тънки ценители. Поне те смятат така. А ако все пак съществува, съществува като враг, платен родоотстъпник, продажно писателче, женкар и покерджия, бивше галено дете на режима и — защо пък не! — майор от „тайния“ щат на Държавна сигурност. Какъв ти майор, полковник! Нали той писа сценария на филма „На всеки километър“? Гешев е негова работа, нали? Димитровска награда щеше да вземе, ако не беше духнал!... Макар че все по-малко са ония, които знаят това. Ония, които помнят трескавата изповед в новелата му „Портретът на моя двойник“, самоунижението и погнусата от „Празното пространство“, неправдоподобната и убийствена красота на „Жените на Варшава“...

Самият Георги Марков обаче не смята така. Вече седма година, откак неизбродимото житейско море го е изхвърлило на този ветровит и погълнат от себе си остров, който той упорито отказва да приеме за своя родина. И все пак, като че ли е пуснал плахи коренчета. Има двегодишна дъщеря и младата му жена Анабел твърди, че не е виждала по-щастлив баща. Пиесата му „Архангел Михаил“ се играе и печели награда на Единбургския театрален фестивал. В съавторство с Дейвид Филипс е написал и издал на английски език алегоричния роман „Достопочтеното шимпанзе“. Друг един роман — „Великият покрив“ — чака в архива му още от България. Джорджи, както го нарича Анабел, е изпълнен с енергия, крои фантастични планове. С неподозирана лекота и воля е стигнал най-сетне края на изтощителния маратон около „Репортажите“. Изрекъл е съдбоносни думи и те не са отишли на вятъра — месеци наред наш високопоставен доброжелател го предупреждава чрез брат му в Италия, че ще бъде убит. Предсказва действието на отровата — висока температура и как ще си мислят, че е болен от грип. Тези натрапчиви пророчества го разяждат повече от самата отрова, но и гъделичкат върха на славолюбивото му писателско перо. Милиони българи са слушали предаванията му! Той е потресен, че все още словото му може да оказва въздействие... Мечтае да стане невидим и да седне някоя нощ с приятели

на маса в София. Да направи книга с разкази, където ще опише неописуемите одисеи на свои сънародници-емигранти...

И като Одисей в прегръдките на Калипсо нощем напряга слух да чуе през бученето на вълните господарските викове на ония, които са си въобразили, че могат да се разпореждат безнаказано в отечеството му.

* * *

Когато има извършено престъпление, а го няма извършителя — търсят се мотивите на престъплението.

Има ли извършено покушение срещу Георги Марков? Да. В дясното му бедро е открита сачма колкото главичка на карфица, която е съдържала силна отрова със забавено действие. Георги Марков умира на единайсети сутринта. Как е бил прострелян — с чадър или с някакво друго приспособление, няма значение. Важното е — защо?

* * *

Своите „Задочни репортажи за България“ Георги Марков пише в Англия в продължение на две години. Когато човек заживее извън родината си, той започва неволно да идеализира някои страни от живота в нея така, както старите хора — своята младост. Същевременно се отгърсва от редица национални, социални, културни предразсъдъци, погледът му се изостря от постоянното виране в себе си, оценките му стават резки и крайни, понякога дори обидни за страната, която е бил принуден да напусне и в която не може повече да се върне.

Подобна опасност може би е съществувала и за самия Георги Марков. Неговата интуиция на художник обаче, трезвият му ум и завидният житейски опит, съхранената от ранно детство вяра в народните добродетели са го възпирали да разкрасява или подменя фактите с преднамерени тези.

Ако е рязък, то е, защото рязко се противопоставя на грубо присвоеното от шайка призраци право да представляват и залагат на карта съдбата на нацията. Ако пише с нескрито възхищение за страстни комарджии или шепя побойници от Коньовица, дръзнали да обърнат в бяг блюстителите на реда, то е, защото вижда в тях личности, способни да отстояват себе си и святото човешко чувство за независимост. Ако представя образа на Георги Димитров от последния период на живота му по един начин, по друг говори за неговия другар Трайчо Костов.

В края на краищата не всички са длъжни да мислят еднакво.

* * *

За какво всъщност става дума в тази книга?

Става дума за хора, които са предали комунистическите си идеали и под желязния благослов на сталинската десница, в името на висши партийни повели и утопично бъдеще, лишават от елементарни права други хора, множат себеподоб-

ни, ограждат се с лакеи и копои, гаврят се с националния дух и го покваряват, рушат националната икономика и обзети от чувство за безнаказаност, водят злачното съществуване на американски милиардери.

Става дума за такива явления в тоталитарното общество, като врагоманията и култа, всеобщото подозрение и безличие, партийния патриотизъм и погазването на националните чувства, автоцензурата и доносничеството, разпадането на семейството и експлоатацията на еманципираната жена, вещоманията и чуждопоклонството,prostituирането и сводничеството с „разузнавателни“ цели, поголовното крадене и бягане от държавата.

Става дума за паразитиращата на гърба на народа симбиоза между власт и култура, когато, за да омилюва партийното божество, творецът е принуден да принася в жертва съвестта си и дадената му от Бога дарба, да вдъхва живот на мъртви доктрини и да представя действителността такава, каквато искат да я видят покровителите му, като по този начин обезличава и себе си, и хората, за които твори.

Но също така става дума и за българския народ, чиито жилави корени не могат да се унищожат от социалистически химикали; за неговата търпимост към раси и вери и пословичното му хладнокръвие към всякакви божества; за чувството му за реализъм и справедливост, за презрението му към празните приказки и съзнанието, че само той момее да си помогне; за природната му мъдрост и спасителния хумор...

И покрай отблъскващите фигури на властолюбиви функционери и литературни сановници, на фанатични партийци и пияни министри, на зловещи майори и вероломни следователи, на келнери и черноборсаджии ти ще стигнеш, читателю, и до Републиката на работниците, където като „остров на старомодната честност“ стои директорката Маня Енчева или предизвикателно кърши снага пресъорката Любка, където огнярят бай Димитър изкачва с детинско безразсъдство фабричния комин, за да оповести със сирената смъртта на другаря Сталин, а монтьорът Драго води жена си да абортира, защото не иска да създава още един нещастник на тоя свят. Ще срещнеш обзетите от мрачна решителност инженер Узунев и изпълнения с тъжно достойнство учител Пеев. Ще зърнеш милосърдната сестра Мария и далновидния търговец на мебели в Княжево Голдщайн. Докато не започнеш да се превиваш от смях като в самодееен театър на абсурда, през чиято сцена многозначително преминават неподкупни ревизори и двусмислени шапкари, хора без паспорти и хора със зелени мустаци, началници на станции за пречистване на отпадъчни води, честни крадци и крадци на истини, кухи особи с пардесюта от сив габардин и мистериозни касиери, които искат сметката за изиграното човешко доверие...

„Колко похабени теми, колко опропадени книги!“ — ще възкликне свикналият да се самоизтезава в сладострастно боричкане със словото литератор.

И ще е прав. За Георги Марков не е било важно как, а какво ще каже. Измъчвал се е от мисълта, че талантът му няма да е вечен, че няма да има кой да обърне пясъчния часовник на времето. Истините и прозренията, които са зреели в него, вече са се носели като електричество из въздуха, били са на върха на езиците. Е, шепнели са ги само — с намеци, с недомлъвки, с подмигвания, с озъртания. Стига толкова сме се упражнявали в метафори, алегии, символи. Трябва някой да изрече все пак истината. Без да цепи басма на изящната словесност. Без да

приглася на райските птици. Без да приема на хайдушка вяра басните за преходен период, безкористна любов, положителни герои.

Така замислените като серия предавания по радио „Свободна Европа“ репортажи започват да се превръщат в остри публицистични статии, критически есета, исторически обзори, документални и хумористични разкази, социологически изследвания, бегли портретни скици, очерци и спомени, литературни анекдоти, миниатюри. Натезават и олекват, изместват се и се наместват, но странно: не се разпадат. И както и да ги погледнеш, откъдето и да ги подхванеш, заемат причудливи, ту строго геометрични, ту неуловими в движението си форми, които неудържимо те привличат и ти ги следиш със затаен дъх.

* * *

С подобна форма и толкова единна, въпреки всичко, книга в нашата литература няма. Но не с това ще остане тя. Мисля, че както ида я определят бъдещите изследователи: с гръмкото — „Енциклопедия на българското общество“, с даскалското — „Огледало на социалистическата действителност в България“ или с по-простичкото — „Кратка история на една партия, отминала в историята“, тя ще остане в народната памет като единственото засега свидетелство за едно време, в което живяха три поколения българи. Това свидетелство тепърва ще придобива силата на документ, чиято достоверност ще се доказва или оспорва. Много мъчителни страници има в него за всички ни и колко уши ще почервенят от срам, колко показалци ще се размахат, колко подли сърца ще застинат в откъснато очакване! Вече чувам скърцане на зъби зад тапицирани врати, дружно тракане на пишещи машинки, пълни с оскърбено достойнство открити писма на десетки живи до един мъртъв. Ала чувам и колективните четения по строежи и кръчми, възторжените възклицания и одобрителния кикот, цветистите хвалби, звучните възгласи: „евалла“, като да е жив още авторът, безутешното цъккане с езици, удрянето на чаши и виковете: „Ама точно така си беше!“, „Тоя е голям мъж, ще знаеш!“.

И ще знаем, че отгук насетне не друг, а народът ще решава съдбата на тази книга, че той ще дописва страниците и, защото, ако един човешки живот има край, една човешка книга — никога.

* * *

И все пак днес, когато с такава лекота произнасяме името на Георги Марков, нека не забравяме, че само една жена в България се осмели да го изпише през 1972 г. и заради това бе изключена от Писателския съюз и лишена от правото да чете лекции в Софийския университет. Да отдадем дължимото на ония четирима българи, основатели на фонд „Георги Марков“, които сами, още през 1980 г. в Цюрих, имаха дързостта да издадат и съхранят за нас „Репортажите“. И да знаем, че тази книга, която ти вече разгърна, читателю, излезе още през 1983 г. в Англия, а година по-късно — и в САЩ.

Защо да си кривим душите — всеки от нас има грехове. Трябвало е да изкупува някакви грехове навярно и покойният Георги Марков, щом с такава сила е вървял към своите „Репортажи“ и към съдбата, която те са му отредили. И ми се струва, че твърде отрано е започнал да се готви за тях. Бил е съвсем млад, когато заболява от туберкулоза и свиква да гледа истината в очите. Заживява със смъртта и както раслите без родители деца преждевременно се състаряват, така и той започва по-хищно да проумява живота и да се привързва към него. Решава да стане писател със съзнанието, че дните му са преброени и няма право да ги пилее. Лежи по санаториуми сред обречени и равни пред болестта, наблюдава крайни, неприкривани реакции на най-различни характери. Все по-амбициозно тренира сетивата си, паметта, въображението, докато не превръща писането в рефлекс, в инстинкт за самовъзпроизвеждане. И както слабите му дробове го гласкат години наред към спасителния чист въздух, така болезненото му любопитство го отвежда сред диаметрално противоположни житейски пластове. Писателското му „аз“ работи и насън и той, колкото и да се е отдавал на работата си, картите, жените, каквито и безразсъдни флиртове да е въртял с хора на висшата и подземната власт, не е престававал нито за миг хладно, пресметливо, безмилостно да смуче отровните сокове на своето време, за да го запечата в творбите си.

Затварям тази книга, читателю, и си мисля: колко наши писатели са в състояние днес с такова постоянство и страст, с документална точност и самоубийствена проникателност да възкресят цяла една епоха; да извършат подобен анализ на обществените ни структури; да разнищят толкова съдбоносни за нацията ни явления и да ги онагледят с живи човешки образи и съдби; с такова достойнство и вяра в българина да произнесат присъдата си за престъпления, които едва сега разкриваме, да жертвуват постове и облаги, да съсият майките си и бащите си, да обречат на лишения и страдания собствените си деца и жени?...

Колцина днес обладават подобно мъжество?

Георги Марков го носеше в себе си и плати със своя живот, но спаси душата си.

Георги Борисов

УВОД

Две противоположни желания са ме съпровождали през целия ми път, откакто преди шест години видях за последен път слънчевия гръб на Витоша, до тук, където сега прозорецът ми гледа в тиха лондонска улица. Едното е желанието да забравя всичко, което е било преди — и добро, и лошо. Да захвърля миналото като тежък и ненужен товар, да отсека твърдо и с един замах 40 години от живота си, за да започна от някакво ново начало. Не нова глава, а напълно нова книга, на нов език и с ново съдържание. Винаги ме е привличала идеята за пълното прераждане, което може би е присъщо или на много страдалите, или на много грешилите. Това желание ми казва: „Какъв смисъл имаше да напускаш България, ако ще продължаваш да живееш с това, което е останало зад гърба ти, ако ще заселваш бъдещето с призраците от миналото, ако волните ти и неволни сравнения превърнат настоящия ти живот в литургия за предишния? Ако ще се отдаваш на сантиментални преувеличения по отдавна-отдавна отминала красота, ако ще дириши оправдания на всичко сегашно и бъдещо в миналото?“ Това желание ми повтаря Гьотевата мисъл, че моята родина е там, където ми е най-добре, и ме тласка да се движа из нови страни, да срещам нови хора, да уча нов език, да се опитвам да мисля и живея по нов начин.

А другото желание е това на момчето от приказката за цар Траян с козите уши. Това е трудно удържимият, почти болезнен порив на човек да се изприкаже, да изговори докрай всичко, което годините са натрупали у него, да го излее навън, сякаш то го души, защото принудително е стояло вътре. Желание, което ми казва, че миналото е по-реално от настоящето, защото в него съм се родил и чрез него съм познал себе си, че то е неделима част от тялото и духа, че макар и в друг свят, аз все още непокътнато съм си там — край Витоша, И всичко там е по-живо, по-звучно, по-цветно от това, което е тук, около мен. Желание, което ми заповядва да не отстъпвам моята България на онези случайните хора, които случайно са се родили в нея, случайно живеят там и случайно ще си отидат, защото нито я познават, нито я обичат, нито ги е грижа за нея, защото са слепи и прости слуги на чужда воля и чужда страна. Желание, което ми повелява, че има смисъл да съм тук само ако продължавам да бъда там, че имам привилегията и задължението да разкажа за онзи живот — такъв, какъвто е. Това желание ми сочи умъртвената България, представена от безличието на официалните писания на режима и от отчайващата посредственост на тези, които говорят от нейно име. Както и фалшивата България, представена от неграмотността и пренебрежението на чуждите писания. Всеки път зад нарисованата картина на безлично съществуване, на лишено от събития съвременно историческо живуркане, зад провинциалното спокойствие на гоголевска заддунайска съветска губерния съзнанието ми протестиращо вижда освен хлестаковци и градоначалници, хора и събития, възплътели по ярък, библейски начин характера на времето, несравнимо по-богати и многоцветни от ония, които чуждият господар е поставил на социалистическата витрина.

Това желание ме заклева да разкажа каквото знам, така както е било, за да знае светът, че България не е само красива курортна страна, износ на домати и грозде, суверенна република без никакъв суверенитет, народна демокрация без никаква

демократия, безличен обществен живот, скован от тежка полицейщина, безлично покорство, пропито от древната мъдрост „Срещу ръжен не се рита“, безлична литература и осакатено изкуство. България, за която аз искам да разкажа, е страна на нестихващо кипене, страна, където жестове и думи са много-измерими, където всичко е съпровождано от своето отрицание, където сила и слабост, любов и омраза, мъдрост и глупост, смелост и страх вървят заедно — отричайки и утвърждавайки се едно друго. Под привидно спокойната повърхност на българското море върви силно и постоянно течение от конфликти, които откликват на най-важните въпроси на нашето време и обхващат всичко — философия, политика, морал, религия. Когато аз неволно сравнявам живота на един обикновен западен гражданин с живота на един обикновен българин, струва ми се, че разликата е толкова голяма, че животът на първия може да се представи с проста детска рисунка, докато животът на българина днес е главозамайваща плетеница от символи, абстракции и натура. Ние сме подложени на въздействието на далеч повече фактори и сили, отколкото западният гражданин може да си въобрази. Ако западният гражданин се стреми да спечели колкото може повече, нашият главен инстинкт е да не загубим и това, което ни е останало.

Днес ние, българите, сме богатият пример за съществуване под похлупак, който не можем да повдигнем, и вече не вярваме, че някой друг може. Ние не вярваме нито в хартата на ООН, нито в международната дипломация и политика, нито в хуманните намерения, нито в сантименталните съчувствия. Ние сме примерът на съществуване без право на избор и понякога се учудваме, че и така може, че и така са съществували, въпреки съзнанието, че сме обречените човеци, чиито сенки са зазидани в стените на нашия затвор. Животът под похлупака няма хоризонтално измерение. Всичко е разположено по вертикална стълба с две посоки — нагоре и надолу. По тази стълба се разиграва безспирен карнавал на властта на човека над човека, върви манифестация от катерене, бутане, удряне и блъскане, на стремглаво изкачване и на насилствено слизване. По тази стълба се плетат заговори, водят се сражения, прегрупирват се сили, разпалват се амбиции и първични инстинкти и се гаси всеки пламък на благородство и достойнство. И неспирният лозунг, който милиони високоговорители крещат, е, че всеки се бори за щастието на другите. Всички думи, произнесени под похлупака, непрестанно менят съдържанието си. Лъжа и истина разменят своите стойности с честотата на променливия ток. Ние имаме държавници, които нямат държава, личности, които нямат лица, политици, които нямат политика, магазини, в които не се продава нищо, писатели, които не пишат, избори, в които няма избор, съд, който сам е осъден, кражби, които се наричат привилегии, и привилегии, които се наричат кражби, мачове, за които резултатът се знае, преди да са започнали, и престъпления, които са разкрити, преди да са извършени. Линията на нашето развитие е най-невероятният лабиринт. Ако днес вие сте герой, утре може да сте предател, вдругиден могат да ви обесят, а още по-вдругиден — да ви реабилитират и издигнат паметник. Всеки по стълбата може да върши всичко, което му дойде на ума, без никаква отговорност, но с едно-единствено оправдание — че го е сторил за партията. Под похлупака партията — това е най-реалното и същевременно най-имагинерно понятие. Реално, защото всеки усеща натиска и като силно увеличено атмосферно налягане. Имагинерно, защото никой не е видял лицето ѝ. Затова днес ние сме много повече герои на Кафка, отколкото на

дядо Вазов. Макиавели ни е толкова понятен, колкото и Ботев, а театърът на абсурда — това е всекидневният ни живот. Ако за всички хора по света Макбет, крал Лир и Ричард Трети са герои от театралната сцена, у нас, в България, те са граждани, с които живеем и които взимат най-дейно участие в нашия живот. По софийските улици вие можете да срещнете другаря Калигула, следван на почетно разстояние от другарите Талейран и Фуше, а Остап Бендер наистина командува парада. Ние нямаме настояща, а само минало, което е ужасно, и бъдеще, което е прекрасно. Ако мнозина западни граждани прекарват живота си в продължително общение с кучета и котки, ние живеем в най-тесен контакт с хора, в пълна взаимозависимост, ние съществуваме чрез другите и другите съществуват чрез нас, всеки е срещу всеки и всеки е с всеки, защото така повялява законът на оцеляването. В тази невероятно тясна близост ние чувстваваме топлината на телата си, най-леките тръпки, най-недоловимите движения, свикнахме да четем по лицата си и можем да разговаряме с часове, без да кажем дума. А нашите часове са по-дълги от западните, защото съдържат едно огромно и постоянно очакване. Нашите нощи са по-богати, защото освен с мрак ни даряват и с безсъние. Ако западният гражданин познава множество нюанси на седемте цвята на дъгата, ние познаваме великолепно двата най-конфликтни цвята — черното и бялото — във всичките им преходи.

И затова, когато западните революционерчета крещат за коренна промяна на света, за бъдещ щастлив живот при социализма или комунизма, ние искаме да им кажем: „Елате при нас, под похлупака, елате и живеете вашия щастлив живот!“ Те не знаят съдържанието на думите, които бръщолевят, и се опияняват от инфантилните си фантазии. Ние знаем това съдържание. Платили сме най-висока цена, за да го научим. Ние сме видели как зад красивите лозунги на революцията вървят гладни за власт големи и малки акули, видели сме как първата линия на идеалистите неизбежно се подменя от банда безогледни властолюбци, алчни диктатори, агенти на чужда държава, които, веднъж докопали властта, създават най-потисническата полицейска държава и връщат духовното развитие на народа си поне с няколко века назад. Видели сме как изчезват личностите, как се унищожават човешката индивидуалност, как се корумпира духовен живот на цял народ, за да се сведе до безропотно стадо. Видели сме много от тези най-унижаващи човешкото достойнство манифестации, където нормални хора трябва да аплодират някакъв жалък нещастник, който се е самообявил за полубог и има маха снизходително от висините на своята полицейска недостъпност. Видели сме, че единствената цел в живота на тези другари е да държат със зъби и нокти властта, единствените им интереси са тези на собственото им грандоманско съществуване, единственото щастие, за което се борят, е тяхното собствено щастие и единствената служба, която имат, е да служат на чуждата държава — собственик на похлупака. Те си спомнят, че са българи, или пък забравят, че са българи според текущите нареждания на чуждото външно министерство, което ги е назначило. Те са толкова големи патриоти, че на няколко пъти, попаднали в хаос и безизходица, молят господарите си официално да присъединят България и да я превърнат в поредната губерния.

Но не само за тях искам да говоря. Те са едната страна на медала. Другата е тази, заради която трябва да се пише. Взирайки се назад, виждам време, претърпано от образи и събития. Стотици лица на обикновени българи, с които